

Проф. др МАРИЦА ШЉУКИЋ
Е-адреса: marica.sljukic@ff.uns.ac.rs

Мср ВЛАДАН ВИДИЌКИ
Е-адреса: vladan.vidicki@ff.uns.ac.rs

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за социологију
Др Зорана Ђинђића 2, Нови Сад, Србија

О ЗНАЧАЈУ МАЛИХ ПРОИЗВОЂАЧА ХРАНЕ У СРБИЈИ

САЖЕТАК: У тексту се указује на основне карактеристике категорије малих произвођача хране у Србији, на њихов вишеструки значај (друштвени, економски, еколошки, културни) у функционисању и развоју локалних заједница, као и друштва у целини, али и на главне проблеме са којима се сусрећу и који чине неизвесним њихово будуће деловање. Значај овог производног прехранбеног концепта, посебно се разматра у односу на све израженију потребу за очувањем прехранбеног суверенитета. Анализа је заснована на емпијским подацима, релевантним теоријским радовима и истраживачким студијама.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: мали произвођачи хране, Србија, локалне заједнице, одрживи развој, прехранбени суверенитет

У тежњи да се разумеју и објасне особености тржишта хране у Србији, осим великих пољопривредних и индустријских произвођача, у разматрање је потребно укључити и мале актере (мале произвођаче хране) који чине неизоставан део тог тржишта, а који се у креирању различитих развојних стратегија често забораве. Њихова недовољна видљивост (или невидљивост) у формалним регулативним документима, па и у стручним/научним анализама, резултат је низа фактора, од којих ће неки бити идентификовани и размотрени у оквиру овог текста. Циљ анализе која следи је управо препознавање категорије малих произвођача хране у Србији и указивање на њихов значај за локалну заједницу и друштво у целини, као и наглашавање њиховог немалог потенцијала у развојним друштвеним процесима. У реализацији наведеног циља најпре полазимо од покушаја дефинисања ове категорије произвођача, будући да универзално прихваћена дефиниција не постоји. Наиме, у оквиру различитих анализа посебних категорија малих произвођача хране¹ (локални произвођачи, произвођачи органске хране и слично), нагласак у њиховом идентификовању је на специфичним особе-

¹ Односи се на анализе у оквиру следећих извора: M. Schönhart, M. Penker and E. Schmid (2009): "Sustainable Local Food Production and Consumption: Challenges for Implementation and Research", *Outlook on Agriculture*, XXXVIII (2): 243–253; N. R. Johnson and A. Bryan Endres (2011/2012): "Small Producers, Big Hurdles: Barriers Facing Producers of 'Local Foods'", HeinOnline, *Journal of Public Law and Policy*, XXXIII: 50; A. Saavedra Cardoso et al. (2017): "Mapping the Lisbon Potential Foodshed in Ribatejo e Oeste: A Suitability and Yield Model for Assessing the Potential for Localized Food Production", *Sustainability*, 9: 31; M. Dalmoro, C. A. de Matos and M. D. de Barcellos (2020): "Anticonsumption beyond consumers: The role of small organic producers in environmentally oriented anticonsumption", *Psychology Marketing*, XXXVII (2): 291–307.

ностима њихове прехранбене производње, а не на општим карактеристикама које их обједињују. Сличан проблем уочен је и у документима Организације за храну и пољопривреду Уједињених нација, где се ови произвођачи одређују контекстуално и у зависности од аналитичког фокуса.² Иако сматрамо да је значај споменутих редукованих одређења евидентан, настојаћемо да, полазећи од расположивих теоријских и емпиријских увида, објединимо заједничке карактеристике ове категорије актера на тржишту хране и нагласимо њихово функционисање као посебног (под)слоја прехранбених произвођача.

Настојање да се дефинише категорија малих произвођача хране подразумева сагледавање неколико аспеката њиховог деловања, односно пословања. Најпре треба обратити пажњу на обим њихове производње, затим на величину и тип тржишта ка коме су усмерени, као и на тип контакта који остварују са потрошачима, а потом и на бројност и карактеристике радне снаге која је укључена у процес производње хране. Реч је о варијаблама које су најрелевантнији оквир за разграничавања великих и малих прехранбених производних система. У складу с тим, у мале произвођаче хране би спадали сви они који имају мали обим производње за ограничено тржиште, при чему је та производња заснована на малом броју ангажованих радника, а продаја се остварује у директном контакту са купцима. То су сви они произвођачи који нису интегрисани у велике индустријске прехранбене системе и који су им својеврсна алтернатива.

Пре него што укажемо на вишеструки значај наведеног производног концепта, требало би установити шта каракте-

² Видети у: М. Шљукић, С. Шљукић и В. Видицки (2021): „Мали произвођачи хране у Србији: употреба Фејсбука на тржишту”, *Социолошки истраживања*, LVI (4): 1311–1337.

рише ову категорију алтернативних произвођача хране у Србији. Одговор на ово питање ћемо базирати на емпиријским подацима добијеним у оквиру истраживања њихове активности на друштвеним мрежама.³ У истраживању су анализирани интернет објаве малих произвођача, у којима су садржане информације о карактеристикама њихове производње, као и о начину на који комуницирају са потенцијалним купцима. Подаци су показали да се ради о хетерогеној категорији произвођача коју чине појединци и/или мањи производни колективи (углавном породична радна снага), који своје производе пласирају директно на тржиште. Та хетерогеност је вишеслојна и не односи се само на разлике у погледу броја актера ангажованих у процесу производње, него и на место у којем се производња одвија. Производња малих произвођача хране није нужно лоцирана у руралним срединама, него се среће и у урбаним подручјима. Обављају је они који имају претходно искуство и/или стручно образовање, али и они

³ Видети: М. Шљукић, С. Шљукић и В. Видицки, *н. г.*. У наведеном тексту се налазе сви релевантни подаци који се односе на ово истраживање (од теоријског и методолошког оквира, до резултата и објашњења). Овде ћемо издвојити само неколико значајних напомена које се односе на методолошки оквир истраживања. Наиме, подаци који су анализирани у овом тексту добијени су у оквиру прве (прелиминарне) фазе истраживања проблема малих произвођача хране у Србији, односно њихових развојних потенцијала и организационих карактеристика. Подаци су прикупљени од маја 2020. до септембра 2021. године путем анализе комуникације у оквиру фејсбук групе „Мали произвођачи хране у Србији”. Наведена група је у том периоду имала више од 110.000 чланова, а анализом је обухваћено више стотина различитих облика њихове унутаргрупне комуникације. У средишту наше пажње били су актери који су учествовали у комуникацији, али пре свега садржај комуникације, односно теме које су се покретале и о којима се дискутовало у оквиру наведене групе, те је стога одабран метод квалитативне анализе садржаја, са доминантним фокусом на тематској анализи. У овој фази истраживања добијени су основни подаци који ће бити у функцији прецизирања претпоставки, формирања узорка и обликовања коначног инструмента у наставку истраживања.

који су без икаквог искуства и/или без адекватног образовања и који уче „у ходу”, као и они који се доминантно баве производњом хране и они који то раде успут. Мали произвођачи се разликују и по типу производње (примарна пољопривредна производња или прерада пољопривредних производа), као и по врсти производа. Разноликост је изражена и у различитим вештинама комуникације са потенцијалним потрошачима, као и у различитим амбицијама које су условиле започињање пословања, па се ту као разлози наводе „потреба да се преживи”, али и „потреба да се ради другачије, креативно”, а има и оних који у овом концепту виде могућност независнијег, здравијег живота.⁴

Међутим, упркос наведеним разноликостима, постоји мноштво карактеристика које су заједничке припадницима ове категорије произвођача хране. Пре свега, као што је већ наглашено, заједничко им је то што је у процес производње укључен мали број непосредних учесника и што имају мали обим производње. Осим тога, повезује их и релативна сировинска независност, односно чињеница да у највећој мери користе сопствене сировине, односно оне које су сами произвели (мада има и оних који део сировина купују од других малих произвођача и/или из индустријске прераде). Сличност је видљива и у погледу употребе алата у производњи и карактеристика самог производног процеса. Наиме, ову категорију произвођача карактерише коришћење скромне технике (једноставних, па и застарелих, традиционалних алата) и једноставне произвођачке технологије. Овим произвођачима је заједничка и превасходна усмереност на локална тржишта уз истовремену тежњу да се то тржиште прошири, најчешће путем онлајн продаје производа који се шаљу брзом поштом јер већина произвођача из ове категорије нема

⁴ Исто, 1316.

услова за другачији начин дистрибуције робе на шире тржиште (немају сопствена транспортна возила или немају могућност да робу транспортују на удаљене локације). Заједничка им је и скромна маркетиншка активност, која се углавном своди на интернет промоцију путем сајтова и у оквиру друштвених мрежа, као и промовисање производа на локалним пијацама и специјализованим базарима.⁵

Суштина овог производног концепта је у томе да се задовоље потребе купаца које се формирају изван доминантних, индустријски наметнутих образаца потрошње. Велики индустријски системи за производњу хране у Србији (посебно мултинационалне компаније) примењују развијене механизме успостављања доминације на тржишту. Они настоје да задовоље већ постојеће разноврсне прехранбене потребе, али и да креирају нове потребе, као и специфичне прехранбене навике којима потрошаче везују за себе и тиме обезбеђују сигурност тржишта на дуги рок. Упркос добро разрађеној производној и развојној стратегији великих индустријских компанија, на тржишту се јављају непокривене тржишне нише које омогућавају функционисање алтернативних произвођачких концепата, односно малих произвођача хране. Под утицајем све интензивније промоције здравог начина живота, те готово агресивног промовисања потребе одлагања старости, као и услед бројних здравствених проблема који настају (између осталог) под утицајем савременог начина живота, потрошачи трагају за прехранбеним производима, који, због својих особености, не могу бити резултат индустријске производње. Ту се отвара простор за мале произвођаче, који производе храну прилагођену другачијим потребама, без штетних конзерванаса (али са краћим роком трајања) и са свежим намирницама (често из органске производње).

⁵ Исто.

ЗДРАВСТВЕНА КОРИСНОСТ ПРОИЗВОДЊЕ ХРАНЕ „НА МАЛО”

У оквиру наведене компаративне предности ове категорије произвођача, већ је видљива једна димензија њихове корисности – здравствена, па ћемо у сагледавању њиховог свеукупног значаја кренути одатле. Када се, на расположивим релевантним интернет страницама (сајтовима) или у оквиру објава на друштвеним мрежама,⁶ сагледа понуда прехранбених артикала малих произвођача хране, примећује се изражена диверзификација производње. То се односи на збирну понуду свих малих произвођача хране, али неретко и на понуду појединачних, конкретних произвођача. Екстензивна производња резултат је више различитих фактора (ограничене количине различитих сировина, усмереност на производњу хране од свежих намирница које су сезонског карактера, непостојање услова за специјализовану производњу и слично), али је, пре свега последица идентификованих разноврсних, специфичних потреба, о којима се мали произвођачи информишу најчешће у директном (физичком или виртуелном) контакту са различитим категоријама потенцијалних купаца. Анализа комуникације између потенцијалних потрошача и малих произвођача, која се реализује на друштвеним мрежама,⁷ показује да су управо потребе потрошача главна смерница у дефинисању и организовању производње хране. Ту се препознају врло специфични захтеви тржишта на које (доминантно) специјализована индустријска

⁶ На пример: сајт „Мали произвођачи хране у Србији”. Доступно на: <https://maliproizvodjaci.rs/>; фејсбук група „Мали произвођачи хране у Србији”. Доступно на: <https://www.facebook.com/groups/maliproizvodjaci>; страница на друштвеним мрежама (Facebook, Instagram, LinkedIn) „Купујмо из Србије”. Доступно на: <https://kupuimo.rs/>; интернет продавница на Косову и Метохији. Доступно на: <https://kupujsakosmeta.rs/>.

⁷ О томе опширније у: М. Шљукић, С. Шљукић и В. Видицки, *н. г.*

производња хране не може да одговори. Најчешће се потражује свеже спремљена храна, храна припремљена од органски узгојених сировина, храна без конзерванаса, шећера и различитих алергена. Приметна је и све интензивнија потражња за посебном храном, намењеном различитим категоријама болесника или за исхрану трудница, породиља и новорођенчади. Понекад потрошачи инсистирају и на специфичној производној технологији, којој гломазни индустријски системи не могу да се прилагоде. Све оно што се јавља као препрека индустријској производњи, манифестује се као предност малих произвођача хране, који се показују као флексибилнији и прилагодљивији бројним наведеним специфичним потребама разноликих група потрошача на тржишту.

ЕКОЛОШКИ ЗНАЧАЈ

Производња здрав(и)је хране, поред наведеног, резултира још једним бенефитом – очувањем природне средине, па се може рећи да производња хране коју примењују мали произвођачи има и евидентан еколошки значај. Код разматрања овог сегмента корисности, потребно је указати на разлику између малих произвођача хране и органских произвођача како би се што прецизније идентификовала еколошка и здравствена корист коју у целости обезбеђује овај производни концепт. Наиме, нису сви мали произвођачи хране органски произвођачи, али органски произвођачи хране функционишу и као мали произвођачи.

Приликом дефинисања органске производње наглашава се њен значај у очувању здравља људи, земљишта и екосистема. Овај облик производње комбинује елементе традиције, иновације и науке у циљу очувања животне средине.⁸ Кон-

⁸ International Federation of Organic Agriculture Movements, према: Ј. Чикић и Ж. Петровић (2010): *Органска производња и њојој привредна*

кретно, органска производња подразумева одсуство примене штетних хемикалија, примену органских ђубрива, узгој и очување ендемских врста (биљака и животиња) и слично. Имајући у виду наведено, јасно је какав је еколошки допринос малих органских произвођача, а поставља се питање да ли истоветне заслуге имају и мали произвођачи који нису (доминантно) окренути органској производњи. Будући да мале произвођаче најчешће карактерише једноставан производни процес који не емитује токсичне гасове и отпад, као и да међу њима има оних који користе обновљиве изворе енергије (соларну енергију и снагу воде)⁹, видљива је још једна димензија њиховог еколошког доприноса. Дакле, чак и они мали произвођачи хране који не спадају у категорију органских произвођача практикују производњу која не угрожава животну средину.

ЗНАЧАЈ ЗА ОЧУВАЊЕ ТРАДИЦИЈЕ

Употреба једноставних алата у производном процесу малих произвођача понекад значи примену традиционалних алатки које су одавно искључене из модерни(зовани)х система за производњу и прераду хране. Понегде се у производном процесу малих произвођача срећу чак врло старе алатке које су „генерацијама у породици”, али је чешћи случај да се по узору на старе моделе израђују нове-старе справе за прехранбену производњу. Старе алатке се посебно користе у случајевима када се у потпуности практикује традиционални

Ћаздинска Србије – руралносоциолошка анализа, Нови Сад: Пољопривредни факултет, 38.

⁹ То је видљиво из њихових интернет објава и комуникације на друштвеним мрежама, посебно у оквиру фејсбук групе „Мали произвођачи хране у Србији”. Доступно на: <https://www.facebook.com/groups/maliproizvodjaci>.

начин производње хране, али се примењују и у случајевима када производња није сасвим традиционална, а покаже се да такве алатке могу да послуже сврси. Приметно је да мали произвођачи који практикују традиционалну производњу, то у свом промовисању посебно наглашавају¹⁰, сматрајући такав производни приступ својом компаративном предношћу на тржишту. Традиционални облик производње је понекад резултат континуитета у производњи хране, најчешће у оквиру малих породичних производних колектива, а некада представља резултат потребе да се традиционални начин производње хране обнови како би се одговорило на раније наведене захтеве тржишта за здравијом храном.¹¹ Таквим, традиционалним обликом производње, у оквиру малих прехранбених производних погона, доприноси се очувању, не само гастрономског, него и културног идентитета, што је једна од најзначајнијих димензија значаја овог производног концепта.

ЗНАЧАЈ ЗА РАЗВОЈ ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА

Када се у медијима и/или спорадичним стручним и научним анализама малих произвођача хране у Србији сагледава важност овог облика производње, онда се посебно и највише истиче њихов актуелни и потенцијални значај за развој локалних (руралних) заједница. Слично је и са анализама ове категорије произвођача у другим друштвима.¹² Тај

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто.

¹² Видети у: L. Dvortsin and V. Malandrin (2016): "Eating from the Farm: the social, environmental, and economic benefits of local food systems". Доступно на: https://www.researchgate.net/publication/305901201_Eating_from_the_Farm_the_social_environmental_and_economic_benefits_of_local_food_systems. Приступљено: 21. 9. 2022; N. R. Johnson and A. Bryan Endres, „Small Producers, Big Hurdles: Barriers Facing Producers of 'Local Foods'”, HeinOnline: *Journal of Public Law and Policy*, XXXIII, 50; M. Schönhart,

значај није споран, али је проблем у томе што се мали произвођачи најчешће везују за рурална подручја јер се углавном идентификују као мали пољопривредни произвођачи (мали фармери), а евидентно је њихово деловање и у урбаним срединама.¹³ Осим тога, у руралним подручјима, осим малих пољопривредних произвођача, функционишу и они који производе и продају храну „на мало” на другачији начин, односно у неком од облика прераде пољопривредних производа. Некада су у склопу овакве производње, на примеру конкретних произвођача, обједињена оба производна нивоа, али су та два нивоа често и раздвојена.

Ситуација се додатно усложњава када се у анализу уведу урбани мали произвођачи хране, јер се тада ствара могућност додатне појмовне конфузије. Таква категорија произвођача се понекад поистовећује са урбаним баштованима, иако није реч о истозначним појмовима, нити о истоветним производним концептима.¹⁴ Подаци из истра-

M. Penker and E. Schmid (2009): “Sustainable Local Food Production and Consumption: Challenges for Implementation and Research”, *Outlook on Agriculture*, XXXVIII (2). DOI: <https://doi.org/10.5367/000000009788632313>.

¹³ О томе опширније у: М. Шљукић, С. Шљукић и В. Видицки, *н. г.*

¹⁴ Опширније о концепту урбаних башти у: F. Orsini, R. Nono-Womdim, R. Kahane and G. Gianquinto (2013): “Urban agriculture in the developing world: a review”, *Agronomy for Sustainable Development*, DOI 10.1007/s13593-013-0143-z; T. Villamor Barrameda (2017): “Surviving in the City Through Home Gardens: A Case Study of Home Gardeners in Barangay UP Campus”, *Philippine Journal of Social Development*, IX: 39–62; B. Winkler, A. Maier and I. Lewandowski (2019): “Urban Gardening in Germany: Cultivating a Sustainable Lifestyle for the Societal Transition to a Bioeconomy”, *Sustainability*, XI (3): 801. DOI: 10.3390/su11030801; N. Židak and N. Osmanagić-Bedenik (2019): “Urban gardening: an integrative approach”, *The Holistic Approach to Environment*, IX (2): 27–34. DOI: <https://doi.org/10.33765/thate.9.2.2>; C. Grebitus, L. Chenarides, R. Muenich and A. Mahalov (2020): “Consumers’ Perception of Urban Farming – An Exploratory Study”, *Frontiers in Sustainable Food Systems*, IV: 79. DOI: 10.3389/fsufs.2020.00079; C. Tapia, L. Randall, S. Wang and L. Aguiar Borges (2021): “Monitoring the contribution of urban

живања¹⁵ су показали да мали произвођачи хране у Србији, који делују у урбаним срединама, немају додирних тачака са концептом урбаних башти, препознатим у другим друштвима. Њихово деловање углавном се своди на производњу различитих облика готове хране (кувана храна, пецива, слаткиши, сокови и слично), односно на прераду свежих сировина (воћа, поврћа, меса) којима се снабдевају од произвођача из руралних подручја, или се своди на производњу хране базиране на примени индустријских полуфабриката (што је посебно карактеристично за производњу слаткиша и пецива). Ту информацију требало би имати у виду када се говори о њиховом значају за развој локалних заједница. Наиме, показује се да је извешан део малих произвођача хране у градовима подстакнут на ту активност муком, односно услед егзистенцијалних проблема (останак без посла или потреба за додатном зарадом).¹⁶ За такву категорију урбаних малих произвођача хране, карактеристична је најједноставнија производња (базирана на индустријским полуфабрикатима), често у кућним условима, а са локалном заједницом су повезани углавном само током процеса продаје својих производа. У таквим околностима директну корист највише има сам произвођач, не толико ужа или шира заједница. С друге стране, међу урбаним малим произвођачима хране има оних који имају нешто развијенији производни процес у који укључују додатну радну снагу и тако доприносе запошљавању припадника локалне заједнице (осим ако у производни процес није укључена само породична радна снага). Значајно је то што урбани мали произвођачи хране куповином сирови-

agriculture to urban sustainability: an indicator-based framework”, *Sustainable Cities and Society*, 74: 103130. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2021.103130>.

¹⁵ О томе опширније у: М. Шљукић, С. Шљукић и В. Видицки, *н. д.*

¹⁶ Исто.

на од својих „колега” из руралних средина доприносе одржању њихове производње, а тако (ин)директно и њихових (руралних) локалних заједница.

Неспорно је да мали произвођачи хране из руралних подручја могу допринети развоју својих локалних заједница, али у том погледу треба правити разлике у димензијама тог утицаја. Најпре, концепт производње хране „на мало” омогућава онима који живе у руралним срединама, а који нису власници великих земљишних поседа (па чак ни поседа средње величине) или уопште немају земљу, да се укључе у процес привређивања, чиме се ствара могућност њиховог останка у тим срединама. Истовремено, овај облик привређивања привлачи људе из урбаних средина, па се све чешће дешава да се они селе из градова у села (или се у њих враћају), са намером да започну или обнове производњу здрав(и)је хране за тржиште, а заинтересованост (за останак или пресељење у рурална подручја) интензивирала се с повећањем могућности онлајн продаје хране на шире тржиште. На тај начин се ублажава и успорава процес деаграризације и депопулације у руралним срединама, што је један од услова развоја локалних заједница на тим подручјима. Друга димензија утицаја је видљива у повезаности малих произвођача хране из сеоских заједница и локалних/регионалних туристичких организација. Наиме, промоције из руралног туризма се готово у сваком случају везују за локалну гастрономску понуду, односно за некакав локални прехранбени бренд. Те брендове доминантно производе мали произвођачи хране, јер је реч о аутентичним, традиционалним прехранбеним производима који се не уклапају у индустријске производне концепте. Такав приступ туристичке промоције потенцијално повећава заинтересованост за посету локалним руралним заједницама, што за резултат може имати значајну економску корист и за мале произвођаче и за њихове локалне заједнице.

Напоследку, мали произвођачи хране могу помагати локалну заједницу (што често и чине) директним улагањем или кроз различите видове донација и спонзорства.

ЗНАЧАЈ ЗА ОЧУВАЊЕ ПРЕХРАМБЕНОГ СУВЕРЕНИТЕТА

Анализа значаја малих произвођача хране била би непотпуна и сазнајно сиромашна ако би се из ње изоставила веза између овог производног концепта и концепта/стратегије прехранбеног суверенитета (*food sovereignty*). У дефинисању појма прехранбеног суверенитета требало би поћи од компарације наведеног концепта и алтернативног, конкурентног концепта прехранбене сигурности (*food security*).¹⁷ У својим анализама, наведене концепте Петровић сматра двома доминантним, али сасвим различитим развојним парадигмама које се баве проблематиком прехранбеног система.¹⁸ Главни промотер концепта прехранбене сигурности су Организација за храну и пољопривреду Уједињених нација (*Food and Agriculture Organization of United Nations – FAO*), развијене западне земље, Светска банка и ММФ. Овај концепт је заснован на производњи великих размера, која се види као решење за превазилажење проблема глади у свету и растуће популације. С друге стране, идеју прехранбеног суверенитета заступа и промовише *La Via Campesina*, глобална организација сељака која се бори за прехранбени суверенитет у

¹⁷ О концепту прехранбеног суверенитета, предисторији, као и о разлици између овог концепта и концепта прехранбене сигурности опширно у: R. Carlile, M. Kessler and T. Garnett (2021): *What is food sovereignty?* TABLE Explainer Series. TABLE, University of Oxford, Swedish University of Agricultural Sciences and Wageningen University & Research.

¹⁸ S. Petrović (2019): *Prehrambeni suverenitet u kontekstu Srbije – okvir za kritičku analizu sistema za proizvodnju hrane*, Beograd: Ama – Centar za negu čoveka i prirode.

свету, основана 1993. године.¹⁹ Концепт прехранбеног суверенитета се „базира на малим пољопривредним произвођачима и одрживим моделима производње хране који су у складу са локалним екосистемима, територијом, те културним идентитетом локалног становништва”.²⁰ Анализирајући праксу интегрисања прехранбеног суверенитета у правни систем, Докмановић тај концепт види истовремено и као право и као алтернативни модел развоја, али и као политички оквир којем је циљ „остваривање права локалних произвођача хране и руралног становништва да одлучују о свом прехранбеном и аграрном систему”.²¹ У анализи Рејчел Карлајл (Rachel Carlile) и сарадника, прехранбени суверенитет се сматра контрапокретом.²²

Концепт прехранбеног суверенитета, који је признат од стране Уједињених нација 2018. године, усвајањем Декларације о правима сељака и других људи који раде у руралним областима, настао је као реакција на штетне последице доминантог производног концепта прехранбене сигурности, конципираног 1974. године на Светској конференцији о храни. Суштина концепта прехранбене сигурности је у форсирању развоја индустријске пољопривреде, технологије и агрохемијске индустрије, што би за крајњи циљ требало да има већу продуктивност и ефикасност у процесу производње хране за светску популацију. Временом се увидело да такав производни концепт осим хране, производи и читав низ еколошких, економских и друштвених проблема.²³ Осим тога,

¹⁹ Опширно о овој организацији доступно на: <https://viacampesina.org/en/food-sovereignty/>; https://www.socioeco.org/bdf_organisme-196_en.html.

²⁰ S. Petrović, n. d., 5.

²¹ M. S. Dokmanović (2020): „Prehrambena suverenost (food sovereignty) u uporednom pravu”, *Strani pravni život*, LXIV (2): 43.

²² R. Carlile et al., n. d.

²³ S. Petrović, n. d., 5–6.

проблем глади у свету није решен наведеним концептом (нити је близу решења), што је декларативне циљеве самог концепта развојне стратегије довело у сумњу, па се алтернативни концепт прехранбеног суверенитета чак представља као нови вид солуције за проблеме глади и последица изазваних климатским променама.²⁴ У оквиру појединих анализа производње хране по принципима доминантне стратегије прехранбене сигурности, указује се на то да је реч о типичном неолибералном моделу производње.²⁵ Све интензивнија и све распрострањенија примена концепта прехранбене сигурности, осим наведених проблема, довела је до масовног угрожавања малих фармера и до губљења контроле појединачних држава над производњом хране и њеном сигурношћу. Тај проблем је универзалан, али је посебно видљив у сиромашном и неразвијеном делу света, због чега се у анализама алтернативног концепта прехранбеног суверенитета, посебно истиче његова политичка конотација. Сагледавајући потенцијалне доприносе концепта прехранбеног суверенитета, Витман (Wittman) и сараднице наглашавају право сваке нације да контролише своје системе за производњу хране, своје тржиште, производне моделе, прехранбену културу и окружење.²⁶ Важност оваквог облика контроле над производњом и дистрибуцијом хране (на нивоу националних држава) посебно је видљива у контексту актуелног сукоба на територији Украјине.

Све претходно наведено додатно указује на важност малих произвођача хране. Заправо, у оквиру концепта пре-

²⁴ Видети: L. Maffra (2017): “Food sovereignty: sustainable solution to world hunger and climate change”, *Ámbitos*, 37: 1–11.

²⁵ Видети у: Н. Wittman, А. Desmarais and N. Wiebe (2010): “The Origins & Potential of Food Sovereignty”, *Food sovereignty: Reconnecting food, nature and community*, 1–14.

²⁶ Н. Wittman et al., n. d.

храмбеног суверенитета, садржани су сви претходно наведени аспекти значаја оваквог облика прехранбене производње. Упркос томе, мали произвођачи хране у Србији наилазе на бројне препреке у свом пословању.

ГЛАВНИ ПРОБЛЕМИ МАЛИХ ПРОИЗВОЂАЧА ХРАНЕ У СРБИЈИ

Алтернативност овог произвођачког концепта је, као што је показано, његова компаративна предност, јер се потрошачима нуди храна другачијег квалитета од оне која је карактеристична за индустријску производњу, а уз то доноси и низ еколошких, економских и културних бенефита. Међутим, с друге стране, тај алтернативни концепт подразумева читав низ тешкоћа, пре свега, у процесу његовог регулативног и нормативног прилагођавања, будући да се ради о концепту који није истоветан оном доминантном, индустријском. Још већи проблем наступа када се такав начин производње хране, у својим појединим димензијама, регулативно изједначи са индустријским, јер то најчешће резултира већим финансијским оптерећењем за мале произвођаче. Заправо, низ ограничења у пракси малих произвођача хране у Србији управо је последица колизије тог производног концепта и националне развојне стратегије која форсира корпоративну индустријску производњу и која је обликована у складу са неолибералним принципима, а у склопу процеса придруживања ЕУ и усклађивања с бројним стандардима низа међународних организација.

У оквиру медијске „полемике” о прехранбеном суверенитету Србије видљива је супротстављеност ставова малих и средњих произвођача, са једне стране, и појединих стручних аналитичара, с друге. Наиме, мали и средњи произвођачи указују на свој све тежи положај на тржишту, који је

последица форсирања великих произвођача и присуства великог броја страних компанија које интересује само профит, а при томе се не базирају на негативне еколошке последице које остављају за собом. Сматрају да се домаћи произвођачи на домаћем тржишту суочавају са нелојалном конкуренцијом агрокомпанија и фармера из ЕУ које тамо добијају огромне субвенције (док су субвенције које добијају домаћи мали произвођачи безначајне – прим. аутора). Због тога сматрају да је Србија „изгубила суверенитет” у производњи хране.²⁷ С друге стране, од појединих стручњака долазе супротна мишљења, у оквиру којих се наглашава да је „Србија светли пример прехранбене самодовољности”, односно да „има оно о чему сада маштају многе земље, па чак и богатије од нас, а то је прехранбени суверенитет”, мада се истовремено признаје извесна (па и изражена) зависност од увоза када су поједине намирнице у питању (говеђе и свињско месо, бели лук и парадајз). У оквиру ове наведене стручне анализе, одаје се признање малим пољопривредним произвођачима и сугерише потреба да се направи заокрет у аграрној стратегији, као и да се повећају субвенције и други облици подршке локалној производњи, чиме се на изванредан начин признаје да је актуелна развојна стратегија погрешна. Чак се и експлицитно наглашава да „наша аграрна политика треба да сачува домаће тржиште од страних утицаја”.²⁸

Судећи по релевантним увидима анализа малих произвођача хране у другим друштвима, њихов неравноправан

²⁷ Опширније на: <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/zsf-srbija-izgubila-suverenitet-u-proizvodnji-hrane/>, приступљено 22. 9. 2022. Такође: <https://www.agroklub.rs/prehrambena-industrija/zsf-srbija-izgubila-suverenitet-u-proizvodnji-hrane/55829/>, приступљено 22. 9. 2022; <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3428983/prehrambeni-suverenitet-ili-sigurnost-pitanje-je-sad.html>, приступљено 22. 9. 2022.

²⁸ Опширније на: <https://bif.rs/2020/09/srbija-ima-prehrambeni-suverenitet/>, приступљено 22. 9. 2022.

тржишни третман спада у универзалне проблеме, односно среће се у већини друштава у којима је стратешки доминантно прихваћен индустријски концепт производње хране који поставља мале прехранбене произвођаче на тржишне маргине. Они се на тржишту препознају само као слабо видљива (или невидљива) конкуренција, која је резултат тек пуке потребе малог произвођача да преживи.²⁹ У једном од раних текстова посвећеним проблему прехранбеног суверенитета, Мигел Алтиери (Miguel Altieri) запажа да би једино константан политички притисак уједињених и организованих малих произвођача (пре свега мисли на мале фармере), могао да резултира променом развојних политика, очувањем прехранбеног суверенитета и екосистема. Такав притисак би такође могао да утиче на повећање економске одрживости пољопривреде, као и да осигура већу социјалну једнакост.³⁰

ЗАКЉУЧАК

У условима доминације великих индустријских (корпорацијских) прехранбених система, упркос низу ограничења, на српском тржишту хране опстаје сасвим другачији производни концепт који је ближи природи, локалној заједници, традицији и особеним потрошачким потребама. Овај производни концепт негују мали произвођачи хране, који услед измењене перцепције здравог начина живота постају све видљивији на тржишту, али и даље слабо видљиви за адекватну правну и пословну регулацију. Наша анализа је показала

²⁹ N. R. Johnson and A. Bryan Endres (2011/2012): “Small Producers, Big Hurdles: Barriers Facing Producers of Local Foods”, HeinOnline, *Journal of Public Law and Policy*, XXXIII: 50.

³⁰ M. A. Altieri (2009): “Agroecology, Small Farms, and Food Sovereignty”. Доступно на: <https://monthlyreview.org/2009/07/01/agroecology-small-farms-and-food-sovereignty/>, приступљено 22. 9. 2022.

да, упркос низу разлика које постоје међу онима који практикују овај тип производње (у погледу врсте производа, технологије, сировина које користе, карактеристика производног процеса, локације на којој се одвија производња, начина комуникације са потрошачима и слично), постоје и бројне сличности међу њима, што их обједињене чини особеном категоријом произвођача хране. Будући да је у фокусу анализе био значај овог производног концепта у Србији, овде ћемо нагласити најзначајније увиде.

Корист од овог облика производње је најпре економска, јер се подстиче развој домаће (пољо)привреде, који је услов развоја и одрживости локалних заједница. То је посебно важно за рурална подручја у Србији, од којих су нека сасвим девастирана у привредном и у демографском смислу. Подстицање развоја производње хране у оквиру малих (породичних) произвођачких колектива, потенцијално би могло ублажити интензивне миграције из села у градове, па и довести до обрнутих миграторних кретања (која су већ примећена у појединим деловима земље). Такође, све израженија лоцираност производње хране на таквим просторима (који су адекватни јер омогућавају узгој квалитетних, здравих сировина), подстакло би изградњу и/или побољшање пратеће инфраструктуре, што би створило повољније услове за живот и тиме постало привлачније за останак или повратак.

Осим економског, концепт производње хране „на мало”, како је показала пракса али и анализа у овом тексту, има и изузетан културни значај. Тај значај се најпре препознаје у изразитом настојању да се очувају традиционални обрасци производње хране, преко очувања традиционалних алата и традиционалне произвођачке технологије. Овакав приступ доприноси и обликовању локалних гастрономских брендова, што повећава заинтересованост за туристичке посете и

привредна улагања, што на крају доводи до додатне економске користи.

Уз наведено, значај малих произвођача хране је видљив и у контексту потребе за очувањем здравља и заштите животне средине. Доминантна употреба свежих сировина, често из органске производње, уз одсуство штетних адитива и алергена, чине ову производњу пожељном, посебно за оне категорије потрошача који из здравствених разлога морају посебно да воде рачуна о исхрани. Такође, у оквиру оваквог типа производње запажен је одговорнији однос према природним ресурсима, као и потреба за очувањем здравих екосистема, јер су они услов за узгој здравих сировина. Подаци су показали да међу малим произвођачима хране има и оних који су своју производњу готово сасвим засновали на обновљивим изворима енергије.

Највећи значај овог производног концепта (у Србији, али и уопште) је ипак садржан у настојању да се њиме допринесе очувању прехранбеног суверенитета, угроженог доминацијом корпоративне индустријске производње хране обликоване у складу са неолибералним принципима, а уз форсирање контрапродуктивног концепта (или развојне стратегије) прехранбене сигурности.

Prof. MARICA ŠLJUKIĆ, PhD
E-mail: marica.sljukic@ff.uns.ac.rs

Ma VLADAN VIDICKI
E-mail: vladan.vidicki@ff.uns.ac.rs

University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Sociology
Dr Zorana Đinđića 2, Novi Sad, Serbia

ON THE IMPORTANCE OF SMALL FOOD PRODUCERS IN SERBIA

SUMMARY: In this paper the authors point out the basic characteristics of the category of small food producers in Serbia, their multiple-sided importance (social, economical, ecological and cultural) in the functioning and development of local communities and of a society as a whole. They also point out the main problems small food producers face in Serbia, the problems that make their future actions uncertain. The importance of this food production concept is especially discussed in its relation with the more and more visible need of food sovereignty. Small food producers in this paper are seen as a special stratum of the food production structure. They are defined as all those food producers that produce food on small scale for a limited market, engage small number of workers and sell their products in a direct contact with consumers. Small food producers are all those food producers that are not integrated in large food industry systems and present the alternative of those systems. The analysis is based on the empirical data gathered in the research of the communication process within the Facebook group of the Serbian small food producers. The research has been done by the qualitative content-analysis method, and focused on the thematic analysis.

KEYWORDS: food sovereignty, local communities, Serbia, small food producers, sustainable development